

Kęstutis Gudmantas

MONOGRAFIJA
APIE VERSTINĘ BELETRISTIKĄ
LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

Аляксандр Бразгуноў, *Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў*, навуковы рэдактар Вячаслаў Чамярыцкі, Мінск: «Беларуская навука», 2007, 302 p., 400 egz. – ISBN 978-985-08-0870-7.

Jauno baltarusių literatūros istoriko Aliksandro Brazgunovo knyga *XV–XVII amžiaus verstinė Baltarusijos beletristika* užpildo labai svarbią tyrimų nišą¹. Galima net konstatuoti, jog po Aleksandro Velselovskio (1838–1906) darbų tai – išsamiausia studija apie antikinio, Viduramžių ir Renesanso romano recepciją XV–XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Knygos vertę paliudija ne tik solidus šaltinių ir literatūros sąrašas (pasitelkiami Rusijos, Ukrainos, Lenkijos ir Lietuvos bibliotekų rankraščiai), bet ir, savime aišku, pačių tekstų analizė. Knygoje aptariami tokie visoje Europoje populiarūs kūriniai kaip *Trojos istorija*, Aleksandro romanas, *Tristanas*, *Bova*, *Romėnų nutikimai*, *Aukso legendos* istorijos ir kt. Autorius parodo, kaip ši literatūra plito iš Čekijos, Lenkijos ir Balkanų bei „įaugo“ į LDK²

¹ Autorius šia tema yra paskelbęs nemenkos apimties straipsnį ir Lietuvoje, žr.: Алясь Бразгуноў, „Перакладная літаратура ў Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVII стагоддзях“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 171–227, informacija apie autorių – p. 389.

² Priešingai nei nurodytame straipsnyje, Brazgunovas vietoj istorinio LDK pavadinimo dažniausiai vartoja Baltarusijos vardą; dėl tokios „modernizacijos“ neabejotinai nukenčia jo teksto precizika. Mūsų nuomone, visiems autoriams derėtų turėti omenyje, kad mokslinis veikalas nėra mokyklinis vadovėlis ir kad jis adresuojamas ne uždarai, bet tarptautinei auditorijai.

visuomenę ir čia radosi originalios, nuspalvintos vietiniu „koloritu“ versijos. Visa tai ganėtinai įtikinamai atskleidžia Brazgunovas.

Įdomus ir chronologinis aspektas. Tarkime, *Kristaus kančios* apokrifas į rusėnų kalbą buvo išverstas jau XV a., o *Romėnų nutikimų* vertimas žinomas tik iš XVII a. pabaigoje Mogiliove pagaminto manuskripto. Čia nuo savęs pridursime: tai jokių būdu nereiškia, kad *nutikimai* bent jau originaliuoju pavidalu LDK pasiekė taip vėlai.

Žanriniu požiūriu Brazgunovas aptaria išties platų verstinės beletristikos spektrą – apokrifus ir šventųjų legendas, noveles, istorinį, riterių nuotykinį ir dar kitų tipų romaną. Daugiausia vietos skiriama būtent romanui. Gal todėl, kad autoriaus įdirbis tiriant šio žanro artefaktus yra solidžiausias.

Visiškai nestebina ta aplinkybė, kad monografijoje dažniausiai kalbama apie rankraščius. Skirtingai nuo Italijos ir kitų toliau civilizacijos keliu pažengusių kraštų (net, pavyzdžiui, Lenkijos), visas XV a. ir didesnė XVI a. dalis LDK „priklausė“ manuskriptams. Kai XVI a. antrojoje pusėje Vilniuje įsikūrė pastoviai veikusių spaustuvių, bajorija jau rinkosi lenkiškus romanų vertimus (p. 24). Gana išsamiai apibūdinamas garsus XVI a. pabaigoje LDK kanceliarijoje surašytas Račinskių kodeksas su jame esančiais romanais, tarp jų – ne tiek versta iš lenkų kalbos, kiek veikia kirilika perrašyta Kiprijono Baziliko *Atilos istorija* (1574). Tai išties įdomus reiškinys, bylojantis apie rusėniškos rašto kalbos evoliuciją ir lenkų kalbos įsivyravimą. Jis patvirtina kitus tyrėjams žinomus atvejus – būtų neblogai, jei Brazgunovas nors trumpai būtų apie juos užsiminęs. Neabejotinas monografijos privolumas, kad itin išsamiai aptariami didesnę to kodekso dalį užimančių *Tristano*, *Bovos*, *Atilos* vertimų šaltiniai. Tiesa, apie pastarąjį tekstą neseniai pasirodė fundamentalus András Zoltáno darbas, o ir pats Brazgunovas neseniai su Nadzieja Starovoitova yra parengę *Tristano* publikaciją Lenkijoje³.

³ András Zoltán, *Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. Századi lengyel és fehérorosz fordítása*, Nyíregyháza, 2004; Białoruski *Tristan*=Беларускі Трышчан:

Kad ir kaip gaila, ne mažiau garsus ir vertingas Krasinskių kodeksas Varšuvoje sudegė 1944 m., iki tol nesuskubus paskelbti visų jo tekstų (pavyzdžiui, mokslas neteko jame buvusio Aleksandro romano nuorašo). Manytume, kad šiam kodeksui monografijoje taip pat buvo galima skirti daugiau vietos. Ta pati pastaba galioja ir kitiems knygoje minimiems rankraščiams, kaip antai jau minėtam Mogiliovo manuskriptui. Bet autoriaus pasirinkimas buvo kitoks. Juk išties sunku suderinti užsibrėžtą siekį pateikti panoraminį verstinės beletristikos raidos vaizdą su gilesne tekstų analize.

Svarbi Brazgunovo išvada, kad verstinis riterių romanas LDK prigyja XVI a. (p. 275). Tyrėjas šį reiškinį aiškina bajorų karine prievole ir dalyvavimu dažnuose to amžiaus karuose, matyt, jo nuomone, suformavusiuose kario-riterio etosą ir atitinkamos literatūros paklausą. – Čia į galvą ateina Edvardo Gudavičiaus tezė, kad riteriai kaip specifinis bajorijos sluoksnis LDK randasi būtent XVI a., tiesa, Profesorius linkęs akcentuoti ekonominio ir civilizacinio pobūdžio priežastis, kurios išties buvo svarbios, nes priešingu atveju vertimai būtų pasirodę jau Vytauto laikais, kai karų taip pat buvo apščiai; nors tikėtina, kad jau XV a. ir ypač XVI a. pr. vienas kitas didikas galėjo skaityti ar klausyti jam skaitomo grožinės literatūros teksto vertimo, o retesniais atvejais net originalo, tačiau per drąsu būtų teigti, kad tai būtų buvę riterių romanai, na, bet apie tai toliau.

Brazgunovas konstatuoja visavertės riterių kultūros nebuvimą LDK (p. 23). Tai tirdami kitus šaltinius yra pastebėję ir lietuvių mokslininkai. Anot Brazgunovo, tai – viena iš priežasčių, kodėl Kunigaikštystėje nebuvo sukurta savos originalios beletristikos.

*Faksimile rękopisu wraz z analizą filologiczną A. Brazgunowa i N. Starowojtowej i ich przekładami na współczesny język białoruski, pod redakcją M. Maszkiewiczza, Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. J. Nowaka-Jeziorańskiego, 2007. Šiame kontekste nurodysime, jog prieš keletą metų lietuvių skaitytojas taip pat turėjo progą susipažinti su Račinskių kodekso *Tristanu*, žr.: *Pasakojimas apie riterį Tryščaną: Rankraštinis XVI amžiaus romanas apie Tristaną ir Izoldą*, vertė Algimantas Antanavičius, Vilnius: Baltos lankos, 2003; rec.: Kęstutis Gudmantas, „Pastabos apie lietuviškai prakalbintą *Tryščaną*“, in: *Knygų aidai*, 2003, Nr. 4, p. 29–31.*

Baltarusių tyrėjas parodo, kaip riterių romanai (*Bova, Tristanas*) buvo transformuoti LDK, atsisakant vietinėmis sąlygomis nelabai aktualių kurtuazinių elementų, drauge Renesanso dvasioje išryškinant nuotykinę herojų meilės liniją (p. 187–189, 198–199). Kita vertus, pats mokslininkas pripažįsta, kad lieka neaišku, ar ši transformacija jau nebuvo įvykusi itališkuose ir prancūziškuose vertimų šaltiniuose. Taip pat ir visi penki šiuo metu žinomi „baltarusiško“ Aleksandro romano (kirilinėje slavų raštijoje vadinamo *Aleksandrija*) nuorašai nėra paprasti vertimai, o kūrybingai atlikti perdirbiniai. Vienas nuo kito jie skiriasi siužetinėmis vingiais ir kompozicija, leksika ir stilistika. Beje, tyrėjo vertinimu, šis romanas literatūrologiniu požiūriu yra LDK („Baltarusijos“) kultūrinės situacijos kaip vakarietiškos lotyniškosios ir bizantinės civilizacijų įtampų lauko ryškiausias pavyzdys (p. 109). Akivaizdu ir tai, jog istoriniai romanai (ypač *Aleksandrija*), turį sutapimų su riterių romanais ne tik „leksikos“, bet ir siužeto plotmėje, galėjo kompensuoti „grynojo“ žanro nebuvimą.

Suprantama, tyrėją domino visų pirma romanų ir kitos beletristikos vertimai (tekstai), o ne jų recepcija apskritai. Tačiau atidesnis žvilgsnis į socialinį-kultūrinį kontekstą būtų leidęs apčiuopiamiau kalbėti apie skaitytoją. Apie bajoriškąją ir miestietiškąją LDK auditoriją knygoje išties kalbama pernelyg abstrakčiai. Stebina tai, kad apskritai ignoruojamas valdovo dvaro vaidmuo. Juk jis buvo elitinės, riterinės kultūros mokytojas ir skleidėjas⁴. Lietuvos metraščių Račinskių nuoraše esantis įsimenantis pasakojimas apie Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės *romaną*, tyrėjų pagrįstai gretinamas su Renesanso novele, sunkokai paaiškinamas be tokio poveikio. Kita vertus, Račinskių nuorašo protografas radosi XVI a. viduryje Lietuvos

⁴ Beje, toks žvilgsnis „iš viršaus į apačią“ jau seniai egzistuoja riterių romanų tyrimuose – antai Rusijoje konstatuojama šio tipo kūrinių sklaidos pradžia XVII a. carų aplinkoje ir tik vėliau esą buvusios pasiektos visuomenės „apačios“, žr. Александр Панченко, «Рыцарский роман и оригинальная авантюрная повесть», in: *История русской литературы: В 4-х т., том 1: Древнерусская литература. Литература XVIII века*, Ленинград: Наука, 1980, p. 348.

didžiojo kunigaikščio dvaro ir kanceliarijos aplinkoje. Jo redaktorius, kuris galėjo būti ir minėto pasakojimo autorius, išreiškė bajorišką LDK visuomenės ar bent jau žymios jos dalies požiūrį į, kaip manyta, nelabai tinkamas valdovo vedybas su savo pavaldine.

Bajoriškoji LDK visuomenė, XVI a. imta vadinti „bajorų tauta“, nebuvo vienalytė. Savaiame aišku, kad dėl savo užimamų, neretai tiesiog „paveldimų“ pareigų didikai spietėsi arčiau valdovo ir turėjo daugiau galimybių įsisavinti elitinę kultūrą. Brazgunovo minimas vėlyvųjų metraščių iniciatoriumi laikomas Vilniaus vaivada, LDK kancleris Albertas Goštautas († 1539) jaunystėje buvo išėjęs būtent tokią Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro mokyklą. Turbūt neatsitiktinai savo bibliotekoje turėjęs *riterių knygy, Auksa legendą, Romėnų nutikimus* ir nemažai romanų. Deja, nors ir ne kartą publikuotas, šis šaltinis (1510–1511 m. knygų sąrašai)⁵ monografijoje liko nepanaudotas. Tad iš esmės teisingas, tačiau konkrečia medžiaga ar elementariomis bibliografinėmis nuorodomis neparemtas Brazgunovo tvirtinimas, kad beletristiką pirmieji, neretai dar originalo kalbomis pradėjo skaityti LDK „dvasininkijos ir feodalinės aristokratijos“ atstovai, lieka ore pakibusiu teiginiu (p. 27)⁶.

Monografijoje daug kartų minimi Lietuvos metraščiai. Dažniausiai apie juos kalbama pernelyg abstrakčiai, tenkinamasi apibendri-

⁵ Žr.: Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, in: *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 9–24. Rašytinės riterių knygos minėtuose sąrašuose, galimas daiktas, reiškė visai ką kita, nei atitinkamą beletristikos žanrą, ir jas čia nurodome daugiau dėl konteksto. Tačiau įvairiakalbė istorinių romanų „kolekcija“ tikrai nusipelnė ypatingo dėmesio – net dvi skirtingos *Aleksandrijos* ir keletas *Trojų!* Manytume, kad recenzuojamos monografijos autorių taip pat turėjo sudominti sąrašuose minimos *serbiškos knygos ant pergamento*, ypač turint omenyje jo svarstymus apie Račinskių kodekse esančių „serbiškų“ riterių romanų *Tristano* ir *Bovos* kelius į LDK.

⁶ Deja, dėl postmodernistiškai atsinaus autoriaus požiūrio į išnašas (nuorodų vietomis tikrai mažoka) skaitytojui tenka spėlioti, kokia moksline literatūra buvo pasinaudota; o kad buvo pasinaudota, liudytų knygos pabaigoje esantis ganėtinai solidus sąrašas.

nančiomis tezėmis, – nors ir neabejotinai teisingomis, pavyzdžiui, kad romanai XVI a. paskatino istoriografijos beletrizaciją (p. 71). Be abejo, galima suprasti autoriaus nenorą kalbėti apie jam mažiau žinomus dalykus. Vis dėlto tiek minėta dvaro kultūra, tiek romanai lėmė nemažai metraštinų epizodų (beletristikos ir metraščių sąryšius neblogai savu laiku yra atskleidęs Teoktistas Sušickis⁷). Imkime kad ir Bychoveco kronikoje papasakotą Šv. Kryžiaus relikvijos pagrobimo legendą. Pagrindinis šaltinis – lenkiškos proveniencijos legenda, dar, matyt, Motiejaus Miechovitos kronika, tačiau dvaro kultūros poveikis neabejotinas – su dar pagoniu didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Jogaila Lenkijos niokoti atvykęs taip pat pagonis „ponas Davaina“, legendinis XV–XVI a. didikų protėvis, elgiasi kaip pavyzdingas, mokąs apsieiti su kilmingomis damomis dvariškis. Arba, pavyzdžiui, kiek anksčiau tame pačiame metraštyje esančiame epizode Jogailos tėvas didysis kunigaikštis Algirdas priima Maskvos kunigaikščio jam sviestą iššūkį tarsi idealus Viduramžių Europos monarchas.

Skaitant Brazgunovo knygą, kyla klausimas apie vertimų geografiją (autorius pamini Vilnių ir Mogiliovą). Suprantama, tai sudėtinga tema, nes kalba dažniausiai eina apie anoniminius kūrinius. Vis dėlto ateityje būtų įdomu patyrinėti rankraščius jų kilmės požiūriu, o ir jų sklaidos geografija būtų ne mažiau įdomi. Juk, tarkime, Aleksandro romaną supėikė ne tik LDK rusėnas Pranciškus Skorina; iš aukštų į vieną populiariausių skaitalų žvelgė ir lietuviakalbis Wolfenbüttelio postilės anonimas, tik Skorina ragino rinktis Šv. Rašto istorijas, o minėtas anonimas – klausytis Dievo Žodžio ne taip atmetinai ir paviršutiniškai, kaip esą klausomasi „pasakų“ apie Aleksandrą Makedonietį⁸.

⁷ Теоктист Сушицький, *Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури*, Київ, 1930.

⁸ Франціск Скарына і яго час: *Энцыклапедычны даведнік*, Мінск, 1988, p. 11, 235–236; *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573=Lietuviškoji 1573 metų Wolfenbüttelio postilė*, Bd. 1: *Faksimile, kritische Edition und textkritische Apparat=Faksimilė, kritinis leidimas ir kritinis tekstologinis aparatas*, herausgegeben von Jolanta Gelumbeckaitė, (*Wolfenbütteler Forschungen* 118.1), Wiesbaden: Harrasowitz Verlag in Kommission, 2008, f. 221v–222r. – Žinoma, galimas daiktas,

Knygoje cituojama vieno *Trojos istorijos* perdirbėjų siciliečio Guido delle Collona (XIII a.) filipika prieš moterų nepastovumą, matyt, patikusi nežinomam romano vertėjui į rusėnų kalbą (p. 129). Iš tiesų įdomu, ką gi skaitė LDK moterys? Numanu, kad greta religinių knygų jos skaitė būtent romano ir novelės pobūdžio lektūrą, nes, anot linksmai nusiteikusių Martyno Bielskio „pasaulio kronikos“ skaitytojos ar skaitytojo, moterys rimtų istorinių veikalų („senų knygų“) nemėgsta⁹.

Šiuo klausimu Brazgunovo monografijos aptarimą norėjęsi ir baigti. *A propos*: Vilnius XX a. buvo baltarusiškai ir lenkiškai (*po prostu*) kalbėjusių kaimų apsuptyje, tačiau visai kitokia padėtis buvo XV ar XVI a. (plg. p. 51, 52, 86). Apie anachronistinį Baltarusijos pavadinimo vartojimą vietoj istorinio LDK jau užsiminėme¹⁰. Neobjektyvu ir „baltarusių bajoriją“ laikyti vieninteliu verstinių romanų skaitytoju (p. 23, 24, 274). Rašto kalba polietninėje LDK nebūtinai sutapo su rašančiojo ir skaitančiojo etnine priklausomybe – šiuos dalykus vieną kartą derėtų išmokti skirti. Nustebino ir kai kurie teiginiai apie Kiprijono Baziliko veiklą – jis vadinamas ir 1563 m. Brastos Biblijos leidėju, ir *Pasikalbėjimo lenko su lietuviu* autoriumi arba vertėju (p. 132), – tokių brūkštelėjimų „lengva ranka“ taip pat reikėtų vengti. Ir jau daugiau techninio pobūdžio pageidavimas – mokslinėje monografijoje turėtų būti asmenvardžių, o šiuo konkrečiu atveju – ir kūrinių pavadinimų rodyklės.

Nepaisant šių iš dalies kritiškų, iš dalies papildančių pastabų, Aliaksandro Brazgunovo veikalas neabejotinai bus naudingas, renigiant naujas LDK raštijos ir literatūros istorijos sintezes, o verstinės beletristikos studijos apskritai be jo sunkiai įsivaizduojamos.

Jog čia susiduriame su vienu Renesanso epochos topų (romano kaip „nerimto“ žanro nuvertinimo ir supriešinimo su Šv. Raštu), analogišku, pavyzdžiui, „primityvių analų“ keiksnojimui Europos humanistų tekstuose.

⁹ XVII a. įrašas 1564 m. laidos VUB egzemplioriuje, XVI–XVII a. priklausiusiam Žemaitijos bajorams, vėliau – Gardino dominikonams, l. 332v.

¹⁰ Žr. 2 išnašą.